

УДК 101:159.923.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.61.4>

РОЛЬ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА САМОУСВІДОМЛЕННЯ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ ТА ВЗАЄМОДІЇ ІЗ СУСПІЛЬСТВОМ

Дмитро Гальчинський

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра теоретичної та практичної філософії,
вул. Володимирська, 64/13, 01601, м. Київ, Україна*

У статті здійснено комплексне філософське осмислення феноменів самоусвідомлення та самоідентифікації як ключових чинників формування особистості в контексті взаємодії із соціальним середовищем. Акцент зроблено на динамічному, процесуальному характері цих понять, що протиставляється традиційному уявленню про ідентичність як стабільну, фіксовану сутність. Ідентичність розглядається як результат багатоаспектної комунікації, інтерсуб'єктивної рефлексії, символічного обміну та інституційного визнання, що формується у взаємодії зі структурами влади, норм і очікувань. Особливу увагу приділено наративному виміру ідентичності, який забезпечує зв'язність особистісного досвіду через побудову життєвої історії та інтерпретацію минулого, теперішнього й можливого майбутнього.

У роботі проаналізовано роль афективних чинників, мовних категорій і соціального зворотного зв'язку в становленні самосвідомості, що постає не як ізольований акт, а як форма інтерсуб'єктивного реагування. Окремо розглянуто вплив цифрового середовища на процеси самоідентифікації, зокрема алгоритмічну селекцію, візуальну репрезентацію та динаміку мережевої присутності, що призводить до посилення варіативності й ризику фрагментації особистісних структур. Проаналізовано також механізми соціальної маргіналізації ідентичностей, які не отримують легітимації в публічному просторі, що зумовлює появу стратегій адаптації, опору чи самоневидимості.

Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує філософські концепції постструктуралізму, феноменології, теорії дискурсу з методологією соціальної філософії, культурології та психології особистості. Представлений матеріал пропонує критичний огляд сучасних теорій суб'єктності, акцентуючи на їх евристичному потенціалі для осмислення ідентичності в умовах глобалізованого та цифрового суспільства. Робота становить науковий інтерес для філософів, соціальних теоретиків, психологів, культурологів та всіх, хто досліджує природу особистості, механізми соціального самовизначення й трансформації Я в сучасному світі.

Ключові слова: самоідентифікація, самосвідомість, ідентичність, соціальне визнання, фрагментація, адаптація, інтерсуб'єктивність, цифрова репрезентація.

У сучасному філософському та соціальному дискурсі зростає інтерес до природи ідентичності та самосвідомості як ключових чинників формування особистості. В умовах динамічного соціального середовища, множинних культурних впливів і технологічної трансформації виникає потреба в глибокому осмисленні того, як індивід визначає себе, реагує на соціальні виклики та адаптується до змін. Проблема самоідентифікації вже не зводиться до фіксації сталих ознак Я, натомість набуває характеру безперервного процесу позиціонування, рефлексії та адаптації. Самоусвідомлення, своєю чергою, постає не лише як особистісна риса, а і як соціально зумовлений механізм, що формує здатність до комунікації, участі та самореалізації. Тому актуальним стає міждисциплінарне осмислення цих феноменів у контексті постструктуралізму, соціальної філософії та теорії дискурсу.

Вивчення ідентичності як змінної і багатовимірної структури дає змогу виявити нові механізми взаємодії особистості із суспільством, зокрема через мову, наратив, соціальні очікування та цифрові середовища.

Поняття самоідентифікації у філософському дискурсі розглядається не як сталий стан, а як динамічний процес, що передбачає взаємодію між індивідом і соціальним середовищем. Ідентичність не є наперед заданою сутністю, а формується через низку послідовних актів позиціонування, що змінюються залежно від контексту. У сучасній філософії дедалі частіше акцент робиться на конструктивному характері ідентичності: вона не виявляється, а створюється в межах комунікації, соціальних практик і мовних структур [1]. Такий підхід дає змогу аналізувати ідентичність як множинну, контекстуальну й відкритую до змін. Замість уніфікованого образу себе постає уявлення про множинні модуси суб'єктності, що співіснують у межах одного індивіда. Це припущення має концептуальну підтримку в постструктуралізмі та теорії дискурсу. Варто враховувати, що філософські моделі ідентичності не претендують на універсальну обов'язковість, а скоріш окреслюють можливі горизонти її осмислення.

Самоусвідомлення в цьому контексті розглядається не як суто інтраспективний акт, а як форма інтерсуб'єктивного реагування. Особа набуває свідомості себе не у відриві від інших, а саме через сприйняття зворотного зв'язку й здатність до його інтерпретації. Цей процес передбачає рефлексивну здатність оцінювати власні дії, думки й емоції в контексті соціально доступних моделей. Індивід водночас є об'єктом спостереження і суб'єктом оцінки. Така подвійність становища є однією з умов формування складних ідентичностей, що передбачають узгодження множинних самоінтерпретацій. Як зазначено в сучасних дослідженнях, рівень саморефлексії корелює з гнучкістю адаптації до нових соціальних ситуацій [2]. Це дає змогу розглядати самосвідомість як інструмент структурної стабілізації суб'єкта в змінному середовищі. Однак межі цієї адаптації залишаються предметом емпіричних і теоретичних уточнень.

Процес самоідентифікації особливо виразно проявляється в ситуаціях соціального вибору, конфлікту або переходу. У такі періоди суб'єкт виявляє межі вже набутої ідентичності й постає перед необхідністю її модифікації. Цей механізм не є лінійним: він передбачає етапи заперечення, перегляду, інтеграції. Ідентичність не формується раз і назавжди; вона періодично реконструюється в результаті особистого й соціального досвіду. Згідно з теорією ідентичності Марсія, суб'єкт проходить крізь фази дифузії, імітації, кризи та досягнення ідентичності [3]. Ця модель дає змогу простежити зв'язок між ідентичністю й рівнем автономії, який досягається внаслідок рефлексивного опрацювання досвіду. Ідентичність постає як продуктивна відповідь на виклики соціального середовища, а не як спонтанна реакція. Її стабільність є похідною від здатності індивіда інтегрувати внутрішні уявлення із зовнішніми очікуваннями.

У суспільстві, що функціонує на основі множинних ієрархій, ідентичність виконує функцію не лише самовизначення, а й соціальної орієнтації. Вона дає змогу індивідові розмістити себе в системі координат – з урахуванням статі, віку, етнічності, професійної належності та інших змінних. Водночас суспільні структури впливають на те, які ідентичності визнаються легітимними, а які маргіналізуються. Це створює асиметрію в доступі до символічних ресурсів самовираження. Наприклад, ідентичність, що підтримується інституційно, має більше шансів на закріплення та публічне визнання. У разі відсутності таких умов особа змушена витратити ресурси на підтримку ідентичності, що не підтверджена соціальною нормою [5]. З цього боку ідентичність – не лише продукт рефлексії, а й результат боротьби за місце в соціальному просторі.

Механізм підтвердження ідентичності передбачає етапи не лише прийняття певної позиції, а й верифікації цієї позиції через зовнішній зворотний зв'язок. Інакше кажучи, ідентичність не набуває чинності до моменту, коли вона впізнається іншими. Така ситуація створює умову соціальної залежності: суб'єкт змушений постійно звертатися до інституцій або міжособистісних контактів, щоб отримати підтвердження легітимності свого Я. За відсутності цього підтвердження виникає ефект невидимості – стан, у якому ідентичність існує лише в уявленні, але не функціонує як соціальний факт [5]. У практичному вимірі це означає зменшення соціального впливу, доступу до ресурсів і здатності до артикуляції потреб. Так, ідентичність постає не як вияв внутрішньої сутності, а як продукт відносин визнання, що мають асиметричний характер. Аналіз цих відносин відкриває можливість для критики механізмів виключення та нормалізації в суспільстві.

У процесі рефлексивного осмислення себе людина формує наратив, що дає змогу надати досвіду послідовності й сенсу. Автобіографічна розповідь – це не просто опис фактів, а спосіб побудови логічного ланцюга, який структурує минуле, теперішнє і проєктоване майбутнє. Цей наратив не повністю довільний; він детермінований культурними шаблонами, до яких індивід має доступ. Поняття «наративної ідентичності», як його формулюють дослідники, ґрунтується на припущенні, що людина усвідомлює себе не поза історією, а саме в межах історії, яку вона про себе розповідає [2]. Здатність до формування узгодженого наративу визначає стійкість ідентичності на тлі соціальних змін. Водночас наративна модель залишається вразливою до спотворень, самоцензури або впливу зовнішніх очікувань. Унаслідок цього частина дослідників вважає її не джерелом істини, а інструментом адаптації до домінантного порядку значень.

Розгляд ідентичності як процесу уможлиблює її опис не в термінах сталості, а в категоріях функціональності. У різних ситуаціях активуються різні ідентифікаційні моделі, що виконують різні регулятивні функції. Наприклад, під час професійної комунікації індивід актуалізує одну частину себе, а в родинному або неформальному середовищі – іншу. Універсальна ідентичність, яка охоплює всі контексти, є радше винятком, ніж нормою. Це явище називають ситуативною варіативністю ідентичності. Воно є наслідком того, що особистість функціонує в полі множинних норм і вимог, що не завжди узгоджені між собою [6]. Таке положення вможлиблює гнучкість, проте водночас збільшує ризик дезорієнтації. У ситуації, коли індивід втрачає здатність до інтеграції численних позицій, виникає ефект фрагментації ідентичності, що знижує її стабілізувальну функцію.

Генеza самоідентифікації охоплює не лише когнітивний, а й афективний рівень. Емоційне прийняття певного образу себе є не менш важливим за його концептуальне формулювання. Позитивна афективна оцінка власної ідентичності підвищує її стабільність і сприяє її підтриманню в умовах зовнішнього тиску. У випадках, коли афективна відповідь суперечить когнітивному вибору, виникає внутрішній конфлікт. Здатність до подолання цього конфлікту вимагає високого рівня емоційної регуляції та саморефлексії. Згідно з результатами емпіричних досліджень, саме на перетині афективного й когнітивного рівнів відбувається консолідація ідентичності [2; 4]. Цей процес не є автоматичним: він потребує часу, ресурсів і сприятливого середовища. Його перебіг може бути перерваний як зовнішніми чинниками (дискримінація, ізоляція), так і внутрішніми (тривожність, низький рівень самоприйняття).

Соціокультурний контекст відіграє вирішальну функцію у визначенні меж можливого для самоідентифікації. У суспільствах із високим рівнем нормативної жорсткості коло прийнятних ідентичностей суворо регламентується, що зменшує варіативність особистих сценаріїв. У більш плюралістичних моделях соціуму індивід має доступ до ширшого спек-

тра символічних ресурсів, які можна використати для самовизначення. Однак навіть у цих умовах не всі ідентичності є рівноправними. Деякі мають легітимний статус, інші вимагають додаткового підтвердження або залишаються маргіналізованими [5; 7]. У цьому сенсі ідентичність є не лише результатом особистого вибору, а й функцією владних відносин, що визначають, хто і на яких умовах має право бути почутим. Саме тому вивчення ідентичності неможливе без критичного аналізу інституцій, які визначають її допустимість.

Використання мови в процесі формування ідентичності має не лише описову, а й продуктивну природу. Через мовні категорії суб'єкт структурує свій досвід, формує ставлення до себе, задає межі можливого. Поняття, які індивід застосовує до себе, завжди є запозиченими – з культури, родини, професійного середовища. Так, ідентичність є наслідком не лише внутрішньої рефлексії, а й мовної доступності певних самовизначень. У випадку, коли для самовираження не існує прийнятого мовного означення, суб'єкт опиняється в ситуації символічної невидимості. Це особливо стосується нових або нестандартних ідентичностей, які ще не отримали стабільної репрезентації в культурному просторі [5]. Мовна обмеженість унеможливає повноцінну участь у публічному житті та посилює виключення із символічного порядку.

Самоусвідомлення також містить уявлення про минуле та проєктування майбутнього, що дає змогу говорити про нього як про часову структуру. Індивід не просто існує в теперішньому моменті; він осмислює себе в ретроспективі та перспективі. Здатність до конструювання цілісної життєвої історії є основою для ідентичнісної стабільності. У випадках, коли ця історія фрагментована або суперечлива, виникає відчуття втрати внутрішньої узгодженості. За теорією наративної ідентичності саме послідовність у розгортанні життєвих подій забезпечує почуття єдності особистості, попри зміни [2; 6]. Порушення цього наративу – через травму, соціальний злам або радикальні зміни – вимагає реконструкції цілісного образу себе. Такий процес рідко буває прямолінійним; він містить етапи заперечення, пошуку нових сенсів й інтеграції досвіду.

У структурі ідентичності окреме місце посідає очікування – не лише з боку інших, а й із боку самого суб'єкта. Ідентичність передбачає не тільки пам'ять про минуле, а й проєкцію можливого. Суб'єкт уявляє себе в майбутньому, створюючи уявлення про те, ким має стати, яких норм дотримуватися, якої поведінки уникати. Цей телеологічний вектор надає самосвідомості спрямованості, водночас породжуючи напругу між актуальним і бажаним образом себе. У ситуації, коли різниця між ними є суттєвою, виникає ідентифікаційна криза. Такі стани особливо характерні для періодів життєвих переходів, зокрема юності або початку професійної діяльності [3; 4]. Розв'язання цієї напруги потребує ресурсів, включно з мовними, емоційними та соціальними, які не завжди доступні суб'єкту.

У контексті соціальної взаємодії ідентичність виконує також функцію регулювання комунікацій. Передбачення поведінки іншого базується на репрезентації його ідентичності, яка, своєю чергою, має бути доступною, стабільною та впізнаваною. Цей обмін очікуваннями створює умову для соціального порядку. Коли ідентичність є неузгодженою або суперечливою, виникає розрив у комунікативному ланцюгу. У ситуаціях із високим рівнем соціального контролю це може призводити до санкцій – прямого або латентного характеру. Ідентичність, що не вбудовується в спільний код, сприймається як загроза, хоча вона може бути лише індикатором альтернативного досвіду. Здатність суспільства приймати різні моделі ідентифікації свідчить про рівень його інституційної гнучкості. Якщо такої гнучкості бракує, відбувається звуження публічного простору, що негативно позначається на якості комунікації [6; 7].

Феномен маргіналізації певних ідентичностей має не лише символічний вимір, а й конкретні соціальні наслідки. Особи, чия ідентичність не знаходить підтвердження в публічному полі, частіше стикаються з обмеженнями в доступі до ресурсів, участі в ухваленні рішень, правовому визнанні. Така структурна нерівність репродукується через формальні та неформальні механізми – від дискримінаційних процедур до мовних і культурних виключень. У деяких випадках маргіналізовані суб'єкти виробляють власні стратегії виживання, серед яких – подвійна ідентичність, іронізація або свідомо невидимість. Ці форми адаптації дають змогу уникнути конфлікту з домінантним середовищем, але супроводжуються підвищеним рівнем психоемоційного навантаження [5]. Зміна такого становища можлива лише за умов переформатування інституційного поля та розширення доступу до механізмів визнання.

У цифровому просторі процес самоідентифікації ускладнюється прискоренням комунікації, візуальною репрезентацією та алгоритмічним моделюванням поведінки. Індивід постає як учасник множинних онлайн-платформ, де образ себе формується не лише у відповідь на соціальні запити, а й під тиском цифрових форматів. Репрезентація в мережі передбачає не тільки вибір, а й самокорекцію відповідно до очікувань аудиторії або технічних обмежень. Така ситуація змінює саму природу самосвідомості, яка дедалі менше ґрунтується на безпосередньому досвіді й дедалі більше – на симуляції, зворотному зв'язку та аналізі реакцій. Утворюється феномен багатшарової ідентичності, в якій онлайн-версія себе може суперечити офлайн-практикам [5]. Це створює новий вимір фрагментації, що ще не має достатнього теоретичного осмислення.

Розглянуті в статті аспекти самоідентифікації та самоусвідомлення засвідчують, що ідентичність сучасного індивіда є не фіксованою характеристикою, а динамічною конструкцією, що постійно оновлюється під впливом соціального контексту, комунікативних практик та інституційних очікувань. Ідентичність постає як результат складної взаємодії між внутрішніми уявленнями про себе та зовнішніми реакціями з боку соціального середовища. Вона формується не ізольовано, а через рефлексивне опрацювання досвіду, мовні структури, наративне оформлення біографії та зворотний зв'язок з іншими. Самоусвідомлення, своєю чергою, є не лише інтроспективним процесом, а передбачає інтерсуб'єктивну взаємодію, у якій суб'єкт одночасно виконує ролі спостерігача й оцінювача самого себе.

Поняття ідентичності у філософському дискурсі дедалі частіше осмислюється як множинне, контекстуальне й ситуативно варіативне явище. Індивід функціонує в полі численних соціальних ролей і норм, що нерідко конфліктують між собою, внаслідок чого виникає необхідність постійної інтеграції або переосмислення ідентифікаційних моделей. Здатність до конструювання узгодженої ідентичності, незважаючи на множинність впливів, визначає рівень суб'єктної автономії, психологічної стабільності та соціальної адаптованості особистості. Водночас в умовах нормативної невизначеності або маргіналізації певних ідентичностей зростає ризик фрагментації Я, що може призвести до ідентифікаційної кризи.

Важливим аспектом є вплив культурних, політичних та технологічних чинників на межі допустимого в процесах самовизначення. Ідентичність формується не лише як акт особистого вибору, а як продукт владних відносин, які регламентують, чиї голоси визнаються легітимними. Мова в цьому процесі є не лише інструментом опису, а й засобом продуктивного створення реальності, задаючи межі осмислення досвіду та окреслюючи траєкторії майбутнього розвитку суб'єкта. Отже, самоідентифікація та самоусвідомлення є ключовими механізмами суб'єктної орієнтації в складному соціальному середовищі, що забезпечують цілісність, адаптивність і можливість активної взаємодії із суспільством.

Список використаної літератури

1. On identity: from a philosophical point of view. *PubMed Central*. 2013. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3751052/> (дата звернення: 23.05.2025).
2. McAdams D. P., Cox K. S. Self and Identity in Personality Psychology. *Personality Science*. 2021. Vol. 2, Article e6035. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.5964/ps.6035> (дата звернення: 23.05.2025).
3. Identity Development Theory. *Lumen Learning*. URL: <https://courses.lumenlearning.com/adolescent/chapter/identity-development-theory/> (дата звернення: 23.05.2025).
4. Cherry K. Identity vs. Role Confusion. *Verywell Mind*. URL: <https://www.verywellmind.com/identity-versus-confusion-2795735> (дата звернення: 23.05.2025).
5. Wick R. The Philosophy of Identity. *Medium*. 2023. URL: <https://medium.com/illumination/the-philosophy-of-identity-f9a2adb0a9ca> (дата звернення: 23.05.2025).
6. Identity Formation. *Social Sci LibreTexts*. 2023. URL: [https://socialsci.libretexts.org/Bookshelves/Human_Development/Lifespan_Development_\(Lumen\)/07%3A_Adolescence/7.11%3A_Identity_Formation](https://socialsci.libretexts.org/Bookshelves/Human_Development/Lifespan_Development_(Lumen)/07%3A_Adolescence/7.11%3A_Identity_Formation) (дата звернення: 23.05.2025).
7. A Philosophy of Person and Identity. *SpringerLink*. 2023. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-09524-5> (дата звернення: 23.05.2025).

**THE ROLE OF SELF-IDENTIFICATION AND SELF-AWARENESS
IN PERSONALITY FORMATION AND INTERACTION WITH SOCIETY****Dmytro Halchynskyi***Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Philosophy,**Department of Theoretical and Practical Philosophy,**Volodymyrska Str., 64/13, 01601, Kyiv, Ukraine*

The article presents a comprehensive philosophical interpretation of the phenomena of self-awareness and self-identification as key factors in the formation of personality in the context of interaction with the social environment. Emphasis is placed on the dynamic, processual nature of these concepts, which contrasts with the traditional view of identity as a stable, fixed essence. Identity is examined as the result of multifaceted communication, intersubjective reflection, symbolic exchange, and institutional recognition, shaped through interaction with structures of power, norms, and expectations. Particular attention is given to the narrative dimension of identity, which ensures the coherence of personal experience through the construction of a life story and the interpretation of the past, present, and possible future.

The study analyzes the role of affective factors, linguistic categories, and social feedback in the formation of self-consciousness, which emerges not as an isolated act but as a form of intersubjective responsiveness. Special attention is given to the impact of the digital environment on processes of self-identification, particularly algorithmic selection, visual representation, and the dynamics of online presence, which contribute to increased variability and the risk of fragmentation of personal structures. The paper also examines mechanisms of social marginalization of identities that lack legitimation in the public sphere, leading to the emergence of strategies of adaptation, resistance, or self-invisibility.

The research is based on an interdisciplinary approach that integrates philosophical concepts from poststructuralism, phenomenology, and discourse theory with methodologies from social philosophy, cultural studies, and personality psychology. The presented material offers a critical review of contemporary theories of subjectivity, emphasizing their heuristic potential for understanding identity in a globalized and digital society. The work is of scholarly interest to philosophers, social theorists, psychologists, cultural researchers, and all those exploring the nature of the self, mechanisms of social self-determination, and the transformation of the “I” in the modern world.

Key words: self-identification, self-consciousness, identity, social recognition, fragmentation, adaptation, intersubjectivity, digital representation.